

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาของการวิจัย

“การอยู่อาศัย” (dwelling) ในความหมายที่ลึกซึ้งยิ่งกว่าเพียงการครอบครองอาณาบริเวณแห่งใดแห่งหนึ่ง และในฐานะที่เป็นดังหัวใจของการดำรงอยู่ของชีวิต (existence) จะหมายถึง การก่อร่างของความสัมพันธ์อันแนบแน่นและเต็มเปี่ยมด้วยความหมายระหว่างตัวเราและโลกแวดล้อม เราสามารถค้นพบความเป็นบุคคลอย่างแท้จริงได้ เมื่อเราอาศัยอยู่ ณ สถานที่ที่ซึ่งเอื้ออำนวยให้เราได้มีโอกาสสัมผัสเสลาสาระแห่งชีวิตที่ประสบตลอดช่วงเวลาของการเดินทางบนพื้นดินและใต้ผืนฟ้าได้ด้วยตัวของเราเอง¹ อาจกล่าวโดยนัยได้ว่า “การอยู่อาศัย” หรือ “การอาศัยอยู่” คือ การหว่าน “เมล็ดแห่งชีวิต” ลงบนผืนดิน และทำนุบำรุงรักษาพื้นผิวดินนั้นไว้ หล่อเลี้ยง “เมล็ดแห่งชีวิต” ให้สามารถหยั่งรากลงลึกในเนื้อหาอันอุดมของสถานที่แห่งนั้น โดยเมื่อเราได้มีการลงหลักปักฐาน “ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน” เมื่อนั้นการดำรงอยู่ในโลกจึงนับได้ว่าเริ่มต้นขึ้น และมีนัยสำคัญอยู่ที่ว่า ปรากฏแห่งตัวตนของเราในโลกนี้ได้รับการยอมรับหรือยกย่องจากผู้อื่น²

ในการอยู่อาศัยอย่างแนบแน่นและเข้มข้น จาก “ถิ่นที่อยู่อาศัย” สู่ “บ้านแห่งชีวิต” ที่เป็นศูนย์รวมของชีวิตในทุกๆ สังคมวัฒนธรรม “บ้าน” จึงมีเนื้อหาสาระพิเศษสำหรับการศึกษาเรื่องราวอันหลากหลายแห่งปรากฏการณ์และสถานการณ์ชีวิตที่เกิดขึ้นหรือที่ซ่อนเร้นอยู่ภายในที่ว่าง** การเกิดของที่ว่างภายในบ้านจึงมีความซับซ้อน ซ้อนทับ และลึกซึ้ง อาจกล่าวได้ว่า บ้านเป็นเสมือนส่วนย่อยเล็กๆ ของจักรวาลที่ซึ่งเราจำลองฟ้าและดินมาเป็นของตัวเอง³

การเกิดของที่ว่างและการกระทำกิจกรรมต่างๆ ในที่ว่าง⁴ จะมีลักษณะเฉพาะตัว เฉพาะสังคมวัฒนธรรม ความเป็นมาโดยมีแบบแผนแห่งวัฒนธรรม (cultural scheme) แต่ละวัฒนธรรมกำหนดเป็นเบื้องต้น และเป็นไปในรูปแบบต่างๆ ปรากฏเป็นเอกลักษณ์ในแต่ละบุคคล พื้นที่ที่เกิดจากการอยู่อาศัยหรือจากการสังสมประสบการณ์ของบุคคล จนกระทั่งบังเกิดเป็นพื้นที่รองรับการอยู่อาศัยของชีวิต (existential space)⁵ นอกจากจะเป็นองค์ประกอบสำคัญของการดำรงอยู่ของชีวิตแล้ว ยังสะท้อนภาพวัฒนธรรมในระดับที่เล็กที่สุด (microcultural level)⁶ อันเป็นระดับที่มีบทบาทในการหล่อหลอมโครงสร้างของการรับรู้โลกแวดล้อมของบุคคล

¹ Norberg-Schulz, Christian, *The Concept of Dwelling* (New York: Rizzoli International Publications, 1985), pp. 7-29.

* ในข้อเขียนเชิงทฤษฎีสถาปัตยกรรมเรื่อง *The Concept of Dwelling* ซึ่งเขียนโดย Christian Norberg-Schulz คำว่า “dwelling” จะหมายถึง “การอาศัยอยู่” อย่างไรก็ตาม การศึกษาแบบแผนการใช้สอยที่ว่างในที่อยู่อาศัยในครั้งนี้ จะใช้คำว่า “การอยู่อาศัย” ซึ่งสอดคล้องกับหัวข้อวิจัยมากกว่าการใช้คำว่า “การอาศัยอยู่” อันเป็นความหมายที่ถอดความมาจากข้อเขียนดังกล่าว

² ทิพย์สุดา ปทุมานนท์, *ปรากฏการณ์ศาสตร์ในสถาปัตยกรรม, พิมพ์ครั้งที่ 2* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 26.

** เช่นเดียวกัน เพื่อความสอดคล้องกับการศึกษาแบบแผนการใช้สอยที่ว่างในที่อยู่อาศัย จะใช้คำว่า “ที่ว่าง” แทนคำว่า “space”

³ Norberg-Schulz, Christian, *The Concept of Dwelling* (New York: Rizzoli International Publications, 1985), p. 91.

⁴ การศึกษาการกำหนดขนาดของที่ว่าง การใช้ที่ว่าง ซึ่งบุคคลจะรักษาระยะเว้นว่างแตกต่างกันไปในแต่ละสถานการณ์ โดยลักษณะดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับปัจจัยทางสภาพแวดล้อมและทางสังคมวัฒนธรรม, กล่าวไว้ใน Ching, Francis D.K., *The Visual Dictionary of Architecture* (New York: Van Nostrand Reinhold, 1995), p. 57.

⁵ พื้นที่รองรับชีวิต (existential space) เป็นองค์ประกอบสำคัญของการดำรงอยู่และยังให้บุคคลเป็นส่วนหนึ่งในสังคมวัฒนธรรม ซึ่งมีองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ องค์ประกอบทางกายภาพ องค์ประกอบทางกิจกรรม และองค์ประกอบทางความหมาย, กล่าวไว้ใน Norberg-Schulz, Christian, *Existence, Space and Architecture* (Washington: Praeger Publishers, 1971), p. 16.

⁶ ดู Culture as communication ใน Hall, Edward T., *The Hidden Dimension* (New York: Anchor Press, 1969), p. 101.

ในการสังสมประสบการณ์การอยู่อาศัยในโลกของบุคคล บุคคลได้กอบโลกรอบๆ ตัวของเขาขึ้น ก่อเกิดเป็นพื้นที่รองรับชีวิต “บ้าน” จึงมิได้มีความหมายต่อบุคคลเพียงปัจจุบันเท่านั้น ทว่า “อดีต ปัจจุบัน อนาคต” สังสมและนำพาให้ “บ้าน” ปรับไป แปรไป ให้เติบโต ตอบรับกับชีวิตที่อาศัยอยู่ภายใน ให้กินอยู่หลับนอนได้อย่างอบอุ่นและปลอดภัย และโดยพลวัตลักษณะของบ้าน การเกิดของพื้นที่ของกิจกรรมต่างๆ ภายในบ้านจึงยิ่งทวีความซับซ้อน ซ้อนทับ ลึกล้ำหลายระดับและหลายมิติ

... ณ เบื้องหน้า เราก็จักเห็นอดีตคลอเคลียอยู่กับปัจจุบัน ในขณะที่ฉายแสงเรื่องราวไปสู่อนาคตที่ไม่เคยอยู่ไกลในสังคมแบบแม่⁷

ในสังคมซึ่งยังพันผูกอยู่กับธรรมชาติซึ่งเปรียบเป็นดัง “แม่” ของมนุษย์ จะมีลักษณะที่เรียกว่าเป็นแบบ “แม่” หรือเป็นแบบ “มาตุลักษ์ณ์” มากกว่า และจากความสัมพันธ์กับโลกธรรมชาติ สมาชิกในสังคมแบบแม่ขยายความผูกพันไปสู่เพื่อนมนุษย์และถิ่นกำเนิดในมิติที่กว้างออกไป ความสัมพันธ์ดังกล่าวก่อให้เกิดรูปแบบของโครงข่ายโยงใยของชีวิตที่แนบแน่น พึ่งพาอาศัยกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน สมานฉันท์ เป็น “ครอบครัวใหญ่” ผู้สัมพันธ์เรียกขานกันสนิทสนม และผูกใจผู้คนเข้าสูกัน สู่รูปแบบความสัมพันธ์ในระยะระหว่างกายที่ใกล้กัน และนำไปสู่ “วัฒนธรรมการใช้สอยพื้นที่ขนาดเล็ก” (culture of small space) สมาชิกในสังคมแบบแม่จะใช้เวลาใดเวลาหนึ่งทำกิจกรรมต่างๆ พร้อมๆ กัน หรือใช้พื้นที่ในที่ใดที่หนึ่งสำหรับกิจกรรมหลายๆ อย่าง เกิดการใช้พื้นที่อย่างคุ้มค่า การกินอยู่ในสังคมแบบแม่มีความพอเพียง ปัจจัยสี่ไม่เคยขาดแคลน เพราะปลูกขึ้นได้ในแผ่นดินถิ่นอาศัย สังคมแบบแม่จึงเป็นสังคมยั่งยืน มีการสืบสานวัฒนธรรมอันเร่องรอง จากสมาชิกหนึ่งสู่สมาชิกอีกหนึ่ง ซึ่งอาศัยอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวใหญ่

...หันไปดูครอบครัวใหญ่ บ้านใหญ่ บ้านที่เป็นที่อยู่ของสมาชิกจำนวนมาก เกิด โต ตาย กันที่บ้านใหญ่ไปมา หลายชั่วคนก็ในบ้านใหญ่ บ้านเดียวนั้น... บ้านกินพื้นที่บนโลกเท่าเดิม และในที่ที่เดียวคนหลายรุ่นก็ได้เกิดมาอาศัย และก็จากไปเมื่อเวลาของเขามาถึง...⁸

เมื่อ “บ้าน” สานอดีตเข้ากับปัจจุบันและรอยการมาแห่งอนาคต และเมื่อ “บ้าน” เป็นที่ที่ชีวิตเริ่มต้นและเติบโตไปพร้อมๆ กับการ “ปลูก” ความเป็นบ้านของครอบครัว ความปรากฏของ “บ้าน” จึงฉายให้เห็นภาพวิถีแห่งการดำรงอยู่ในโลกของบุคคล “บ้านไทย” ซึ่งถือกำเนิดจากเงื่อนไขแห่งภูมิประเทศ ภูมิอากาศ และถือสัญชาติจากกรรมวิธีการประกอบสร้าง เทคโนโลยี ทรัพยากร ฯลฯ⁹ ย่อมฉายให้เห็นชีวิตไทย เผยให้เห็นแบบแผนความเป็นอยู่อันมีคุณค่าและความหมาย นำเสียดายที่ในปัจจุบันชีวิตผู้คนซึ่งเติบโตขึ้นท่ามกลางความสับสนวุ่นวายและความมั่งคั่งพร้อมทางวัตถุของ “กรุงเทพในยุควัฒนธรรมมหานครโลก”¹⁰ กำลังพรากคนไทยและสังคมวัฒนธรรมจากการอยู่อาศัยร่วมกันอย่างผาสุก พอเพียง ไปทีละน้อย ทีละน้อย

⁷ ทิพย์สุดา ปทุมานนท์, จิตวิทยาสถาปัตยกรรม มนุษย์ปฏิสัมพันธ์ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547), หน้า 126.

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 126.

⁹ ปัจจัยทั้งหมดที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น มักคลี่คลายไปตามโอกาสของการเปลี่ยนแปลงและพัฒนา, กล่าวไว้ใน พิทยา สายหู, “บริบทในสังคมไทย,” ใน บ้านไทย (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532), หน้า 31 -47.

¹⁰ ชวิญสรวง อติโพธิ์, “250 ปี กรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร์ฯ,” เอกสารในการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง กรุงเทพ 220 ปี: อดีตและอนาคตแห่งปัจจุบัน เสนอที่คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 9 ธันวาคม 2545. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

เมื่อเรามองอดีตในเชิงคุณค่า จะเห็นได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นสามารถเอาชนะเงื่อนไขบางประการของท้องถิ่นๆ ได้ไปพร้อมๆ กับ ได้สุนทรียรส เมื่อเป็นดังนั้น เราในฐานะสถาปนิกนักออกแบบจึงควรคัดสรรในสิ่งที่เหมาะสม ปรับเปลี่ยนให้เข้ากับวิถีชีวิต และจรรโลงคุณค่าเหล่านี้ให้คนรุ่นหลังได้รู้สึกเช่นกัน¹¹

“เรือนไทย” กำเนิดขึ้นด้วยภูมิปัญญาไทย มีต้นกำเนิดอยู่ลึกล้ำเกินกว่าจะสาวไปได้ถึง... เรือนไทยเติบโตมากับคนไทยหลายชั่วอายุคน... ปรากฏแห่งเรือนไทย ไม่ใช่ปรากฏที่เกิดขึ้นมาอย่างโดดเดี่ยว เรือนแต่ละหลังมีความ “เป็น” เฉพาะตัว มีพื้นโลก พื้นถิ่นที่เฉพาะตัว “ปลูก” ขึ้นมาบน “ท้อง” แห่งถิ่นที่ต่างกัน และ “ท้อง” แห่งถิ่นที่ต่างก็กระทบให้เรือนอื่น+อยู่ต่างๆ กัน “ท้อง” แห่งถิ่นที่แปรไป กระทบให้ผู้อยู่ต้องปรับ+ปรุงเรือนใหม่... ชีวิตของเรือนนั้นแท้จริงก็คล้ายกับชีวิตของคนเรา มีกำเนิด บังเกิด ดำเนินไป เป็น+ไป แปร+ไป ปรับ+ไป ปรุง+ไป และต้อง “+ไป” อยู่เสมอ จึงจะถือได้ว่าเป็นเรือนแห่งชีวิต... ซิวาลัย¹²

จากการละทิ้งระบบสังคมวัฒนธรรมที่ประสานกลมกลืนกับโลกธรรมชาติและประสานกลมเกลียวเป็นอันดีระหว่างผู้คน สู่การที่มนุษย์ยื่นยื่นขึ้นทำลายโลกและใช้โลกอย่างฟุ่มเฟือย มีผลยังให้ทรัพยากรอันอุดมสมบูรณ์ของโลกค่อยๆ ร่อยหรอลงทุกขณะ และก่อนที่จะถึงทางตันแห่งการพัฒนา การสร้างฐานความคิดของเรามาบนฐานระบบสัมพันธ์กับธรรมชาติที่สอดคล้องเหมาะสม¹³ การกลับไปพิจารณาวิถีชีวิตความเป็นอยู่อย่างพอเพียง การมองสถาปัตยกรรมแบบการใช้ที่ว่างอย่างคุ้มค่า อันเป็นรากเหง้าดั้งเดิมที่บรรพชนของเราได้ทำไว้เป็นแบบอย่าง จึงเป็นสิ่งที่เราในฐานะสถาปนิกจำเป็นต้องปรับให้เข้ากันกับฐานความคิดปัจจุบัน

อนึ่ง ประเทศไทยมิใช่คนหมู่มาก คณะใดมาสร้างขึ้นโดยเฉพาะ ประเทศไทยเริ่มต้นขึ้นด้วยคนหลายชาติ หลายศาสนา มารวมเข้าอยู่ภายใต้การปกครองอันเดียวกัน มีโชคชะตาแห่งชีวิตร่วมกัน ต้องเผชิญข้าศึกศัตรูร่วมกัน ต้องเผชิญกับภัยธรรมชาติต่างๆ ร่วมกัน และมีผลประโยชน์ร่วมกัน เป็นเช่นนี้มาแต่แรก การนับถือศาสนาเป็นเรื่องของการเลื่อมใส การเห็นดีเห็นชอบในใจของแต่ละคน ไม่มีใครบังคับกันได้ ศาสนาไม่ได้เป็นเรื่องกีดขวางที่จะทำให้คนไม่รักชาติของตน ไม่รักคนที่อยู่ในชาติเดียวกัน... ปัจจุบันมุสลิมในประเทศไทยเกิด เติบโต และตายไปบนผืนแผ่นดินไทยมาหลายสิบชั่วคนแล้ว ดังนั้น มุสลิมทุกคนจึงสำนึกตนเองอยู่เสมอว่าตนเป็นคนไทย มีเลือดไทย พูดยาภาษาไทย และพร้อมที่จะบำเพ็ญประโยชน์ต่อประเทศชาติของตนในฐานะพลเมืองประเทศไทย¹⁴

นับตั้งแต่อดีต การตั้งหลักแหล่งของคนไทยในพื้นที่ราบลุ่มภาคกลาง มักรวมตัวกันขึ้นโดยธรรมชาติตามลักษณะภูมิศาสตร์ อันเป็นปัจจัยสำคัญในการประกอบอาชีพซึ่งส่วนใหญ่ได้แก่ การเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ เช่น ทำนาทำไร่ และทำสวน อาชีพเหล่านี้ต้องอาศัยน้ำเป็นปัจจัยสำคัญโดยตรง ซึ่งนอกจากจะใช้น้ำเพื่อการเพาะปลูกแล้ว น้ำยังมีความจำเป็นสำหรับกิน อาบ และเป็นเส้นทางติดต่อจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง เมื่อน้ำให้ชีวิต น้ำกับวิถีชีวิตไทยจึงเป็นเรื่องที่คู่กัน และจึงก่อให้เกิดบ้านเรือนตามริมน้ำลำคลอง หรือ “หมู่บ้านริมน้ำ”¹⁵

¹¹ วิวัฒน์ เตมียพันธ์, “ลักษณะไทย,” ใน มรดกสถาปัตยกรรมและวัฒนธรรมไทย บรรยายที่คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 3 กรกฎาคม 2545.

¹² ทิพย์สุดา ปทุมานนท์, สถาปัตยกรรมกัมปนาทแห่งความสงบ, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541), หน้า 180.

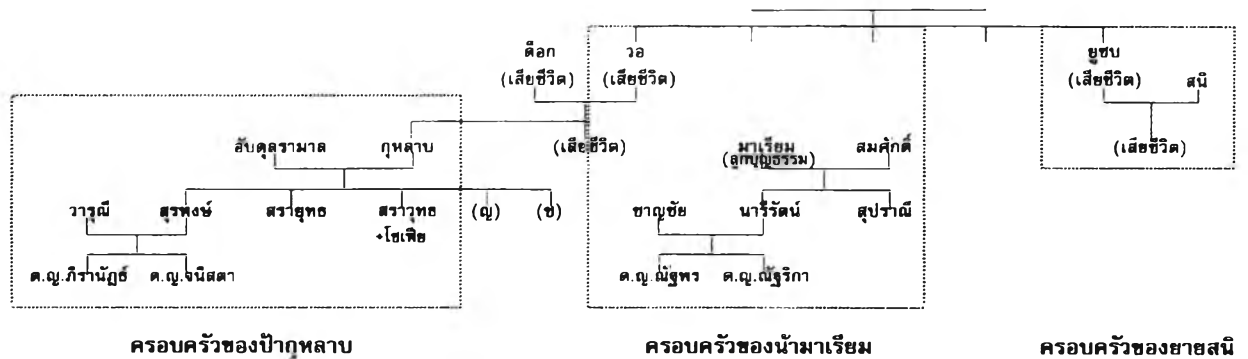
¹³ อ้างอิงจาก พระธรรมปิฎก, การพัฒนาที่ยั่งยืน, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, 2543), หน้า 170.

¹⁴ คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว., ปาฐกถาเรื่องความเป็นมาของมุสลิมในประเทศไทย 12 กรกฎาคม 2501, อ้างถึงใน ประยูรศักดิ์ชลาชนเดชะ, มุสลิมในประเทศไทย (กรุงเทพมหานคร: มัสยิดต้นสน, 2531), หน้า 32-33.

¹⁵ ฤทัย ใจจงรัก, เรือนไทยเดิม (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539), หน้า 5.

การวิจัยนี้ เป็นการเปิดประเด็นการศึกษาบ้านไทยในลักษณะเรือนพื้นบ้าน ซึ่งแฝงไว้ด้วยความงามแห่งชีวิตที่มี การอยู่อาศัยอย่างพอเพียง ที่ลึกลับ สืบสาย สานสัมพันธ์ชีวิตของคนหลายรุ่นมายาวนาน และเรือนอันเป็นที่อยู่และที่ กิน ได้ฉายภาพปรากฏแห่งชีวิตซึ่งอาศัยอยู่ “ที่นี้” ได้เป็นอย่างดี¹⁶ มีระบบเอื้อเพื่อเกื้อกูลกันฉันทัญชาติมิตร เอื้ออาหาร เอื้อหนุนชีวิตให้อยู่ดีมีสุข การวิจัยนี้ จึงเป็นการศึกษาในเรื่องแบบแผนการใช้สอยที่วางในการอยู่อาศัยแบบ มาตุลักษ์ณ์ ซึ่งบรรพชนได้สร้างสรรค์และสั่งสมภูมิปัญญาสืบเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของสังคมไทย โดยอาศัย ประสพการณ์ภาคสนามจากพื้นฐานของการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ (theme analysis) การวิเคราะห์สถานการณ์ (situational analysis)¹⁷ ด้วยมโนทัศน์ แนวคิด ทฤษฎีปรากฏการณ์ศาสตร์ (Phenomenology) และจิตวิทยา สถาปัตยกรรม (Architectural Psychology) โดยมีข้อเขียนเชิงทฤษฎีสถาปัตยกรรม **The Concept of Dwelling** (Norberg-Schulz 1985), **Architecture: Presence, Language, Place** (Norberg-Schulz 2000), **Existence, Space and Architecture** (Norberg-Schulz 1971), **The Hidden Dimension** (Hall 1969), **The Silent Language** (Hall 1984) ตลอดจน **The Poetics of Space** (Bachelard 1969) เป็นแนวทางหลักในการวิเคราะห์แบบแผนการใช้สอยที่ วางในที่อยู่อาศัย ผ่านกลุ่มเรือนไทย บ้านคลองลำสาละ ซึ่งเป็กรณีศึกษาของงานวิจัยในครั้งนี้

บ้านคลองลำสาละ บ้านของครอบครัวพี่น้องชาวไทยมุสลิมที่ลงหลักปักฐาน ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนริมชายคลอง ลำสาละ ที่เชื่อมต่อกับคลองบ้านม้า คลองทับช้าง คลองหัวหมาก และคลองวังใหญ่ เป็นโครงข่ายโยงใยของชุมชนริมน้ำ ชานเมืองฝั่งตะวันออกของกรุงเทพมหานคร เป็นระยะเวลายาวนานร่วม 30-40 ปี จนกระทั่งปัจจุบันมีสมาชิกอาศัยอยู่ ด้วยกัน 3 ครอบครัว เป็นครอบครัวขยายขนาดใหญ่อยู่รวมกัน 3 ชั่วอายุคน ประกอบด้วย ครอบครัวของนำมาเรียม พุ่มพวง ซึ่งมีสมาชิก 7 คน ได้แก่ นำมาเรียม นำสมศักดิ์ พี่นารีรัตน์ พี่ชาญชัย สุปราณี ด.ญ.ณัฐพร และ ด.ญ.ณัฐริกา และครอบครัวของป้ากุหลาบ ชุ่มชื่น ซึ่งมีสมาชิก 9 คน ได้แก่ ป้ากุหลาบ ลุงอับลรามาล พี่สุรพงษ์ พี่วารุณี พี่สรายุทธ สรวุทธ โชเพีย ด.ญ.ภิรานันท์ และ ด.ญ.จินตดา และครอบครัวของยายสนิ อรุณพูนทรัพย์ ซึ่งปัจจุบันเหลือนายสนิอาศัย อยู่เพียงลำพัง

รูปที่ 1-1 โครงสร้างความสัมพันธ์อันแนบชิดของครอบครัวใหญ่ บ้านคลองลำสาละ

¹⁶ See “here of life,” Norberg-Schulz, Christian, *Architecture: Presence, Language, Place* (Milan: Skira editore, 2000), p. 12.

¹⁷ โดยความเข้าใจ (understanding) จะบังเกิดได้ ก็ด้วยเราเข้าไปอาศัยอยู่อย่างแนบแน่นเท่านั้น (standing under) จึงจะสามารถ “เข้า” สู่ “ใจ” แห่งความอันลึกทอ ซ่อนทับ ของความหมายแห่ง “บ้าน”, กล่าวไว้ใน Norberg-Schulz, Christian, *The Concept of Dwelling* (New York: Rizzoli International Publications, 1985), p. 89.

อาณาบริเวณร่วม 3 ไร่ ของบ้านคลองลำสาลี เป็นที่ตั้งของหมู่เรือนไทยดั้งเดิมซึ่งผสมผสานกับเรือนไม้เป็นบ้านขยายแบบร่วมสมัยจำนวน 3 หลัง ได้แก่ เรือนของครอบครัววนำมาเรียม เรือนของครอบครัวป่าภูทาบ และเรือนยายสนิ รายรอบด้วยสภาพแวดล้อมอันอุดมสมบูรณ์ของ “ป่าอาหารขนาดย่อม” รวมถึงองค์ประกอบชีวิตอื่นๆ อาทิ บ่อน้ำ บ่อเลี้ยงปลา กระจับตอกปลา โรงเลี้ยงไก่ และคอกวัว ดินที่อาศัยพักพิงและดินทำมาหากินนี้ ได้เกื้อหนุนให้ครอบครัวใหญ่ทั้ง 3 ครอบครัว “อยู่+กิน” และ “ทำ+กิน” ได้อย่างพอเพียงและพึ่งพาตนเองได้ และด้วยสายสัมพันธ์อันแนบชิดของครอบครัวใหญ่ จึงก่อให้เกิดการพึ่งพาอาศัยกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีน้ำใจไมตรี สามัคคี สมานฉันท์ ดังปรากฏเป็นภาพให้เห็นได้ในเทศกาลชีวิตและงานบุญประเพณีต่างๆ ที่สานใจสมาชิกสู่ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

รูปที่ 1-2, 1-3, 1-4 เรือนของครอบครัววนำมาเรียม เรือนของครอบครัวป่าภูทาบ และเรือนของยายสนิ (ตามลำดับ)

รูปที่ 1-5, 1-6 สายสัมพันธ์ชีวิตของครอบครัวใหญ่ในเทศกาลงานบุญ

ก่อนที่วิกฤตการณ์การอยู่อาศัยจะเข้ามารุกรานสมาชิกครอบครัวใหญ่แห่งบ้านคลองลำสาลี จากการเวนคืนที่ดินและกลุ่มเรือนไทยทั้งสาม สำหรับสร้างถนนกรุงเทพฯ-ร่มเกล้า อันเป็นเหตุผลักดันให้วิถีชีวิตความเป็นอยู่อันเป็นแบบอย่างที่ดีงามจักเลือนหายไปไม่ช้า การวิจัยนี้ มีความมุ่งหวังที่จะสืบสานภูมิปัญญาในแบบแผนการใช้สอยที่วางอย่างคุ้มค่า และวิถีชีวิตการเป็นอยู่อย่างพอเพียง จากกลุ่มเรือนไทย บ้านคลองลำสาลี เพื่อสร้างฐานความคิดที่มาจากท้องถิ่น ที่สามารถปรับ ประสาน ประยุกต์ใช้ ให้สอดคล้องและตอบรับกับบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป เพื่อให้กำเนิดแห่งสถาปัตยกรรม บังเกิดเป็น “บ้านแห่งชีวิต” หรือ “ถิ่นแห่งชีวิต” อำนวยให้ชีวิตได้อยู่ดีมีสุขสืบต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. ศึกษาเรื่องราวการดักทอยชีวิตของสมาชิกครอบครัว ตั้งแต่การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนและปลูกความเป็นบ้านขึ้น ซึ่งส่งผลต่อการเกิดและเติบโตของเรือนไทย บ้านคลองลำสาลี
2. ศึกษาแบบแผนการใช้สอยที่ว่างและเวลาแบบมาตุลักษ์ณ์ ซึ่งก่อให้เกิดพื้นที่รองรับชีวิตในเรือนนำมาเรียบพุ่มพวง เรือนป่ากุหลาบ ชุ่มชื่น และเรือนยายสนิ อรุณพูนทรัพย์
3. วิเคราะห์มิติทางกายภาพและจิตภาพของการอยู่อาศัยในเรือนนำมาเรียบ พุ่มพวง เรือนป่ากุหลาบ ชุ่มชื่น และเรือนยายสนิ อรุณพูนทรัพย์
4. วิเคราะห์ลักษณะและความหมายของที่ว่างในที่อยู่อาศัยของกรณีศึกษา
5. สรุปแบบแผนการใช้สอยที่ว่างในที่อยู่อาศัย สู่ความหมายของเรือนแห่งชีวิต พร้อมกับเปิดประเด็นให้เห็นแบบอย่างของการใช้สอยที่ว่างอย่างคุ้มค่าและการวิถีการเป็นอยู่อย่างพอเพียง เพื่อเป็นแนวทางสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมสำหรับการอยู่อาศัย ที่สอดคล้องกับฐานวัฒนธรรมของสังคมและตอบรับกับบริบทปัจจุบันที่ฐานทรัพยากรมีอยู่อย่างจำกัด

1.3 ขอบเขตของการวิจัย

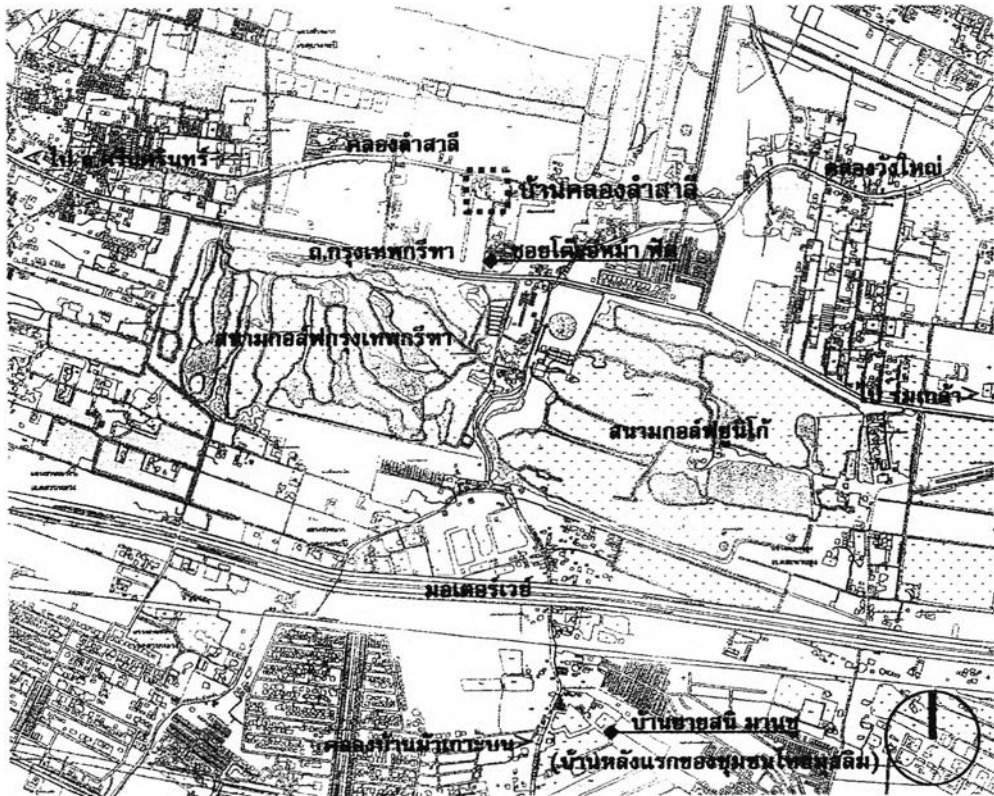
1. ขอบเขตของพื้นที่ศึกษา บ้านคลองลำสาลี เป็นชุมชนชาวไทยเชื้อสายอิสลาม หรือ ชาวไทยมุสลิม ที่ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนริมคลองลำสาลี ชานเมืองฝั่งตะวันออกของกรุงเทพมหานคร ซึ่งแม้จะอยู่ในทำเลที่ตั้งที่มีความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ แต่ก็ยังได้รับแรงผลักดันชีวิตจากกระแสเมืองใหญ่มากกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ซึ่งสถานการณ์เช่นนี้ปรากฏเป็นภาพให้เห็นมากขึ้นทุกขณะในสังคมปัจจุบัน

แผนที่ 1-1 แสดงตำแหน่งที่ตั้งโดยสังเขปของพื้นที่ศึกษา บ้านคลองลำสาลี

แผนที่ 1-2 แสดงลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ศึกษา บ้านคลองลำสาละ

แผนที่ 1-3 แสดงรายละเอียดของพื้นที่ศึกษา บ้านคลองลำสาละ

เนื่องจากการศึกษาแบบแผนการใช้สอยที่วางในที่อยู่อาศัย ภายใต้มนทัศน์ แนวคิด ทฤษฎี ปรัชญาการณศาสตร์และจิตวิทยาสถาปัตยกรรม เป็นการศึกษาข้อมูลแบบเบื่องลึก (in-depth research) การวิจัยนี้ จึงจำเป็นต้องมีการกำหนดขอบเขตของเรื่องซึ่งใช้เป็นตัวอย่างในการศึกษาอย่างชัดเจน

2. เรือนกรณีศึกษา มีการกำหนดขอบเขตการวิจัย ดังนี้
 - 2.1 มุ่งศึกษาในลักษณะกลุ่มเรือน ซึ่งมีการปฏิสัมพันธ์กันระหว่างครอบครัว มีระบบช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เป็นครอบครัวขยายขนาดใหญ่ อันมีประโยชน์ต่อการวิเคราะห์ที่ในระดับองค์รวม
 - 2.2 มุ่งเน้นเรือนพื้นบ้านที่มีการใช้สอย มีการดูแลรักษา และมีความพึงพิถันในการอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งยังมีคุณค่าและความงามอันเกิดจากการอยู่อาศัยอย่างเรียบง่าย ซึ่งสามารถยกขึ้นเป็นตัวแทนของสังคมในยุคนั้นๆ ได้อย่างแท้จริง
 - 2.3 มุ่งเน้นเรือนอันเป็นที่อยู่อาศัยของครอบครัวขนาดใหญ่ อันประกอบด้วยสมาชิกหลายรุ่นที่อยู่ร่วมกัน เกิดเป็นความสัมพันธ์อันแนบแน่นในระดับองค์รวมย่อย มีความหลากหลายของกิจกรรมและที่ว่างซึ่งรองรับกิจกรรม อีกทั้งยังเอื้อให้เห็นการเปลี่ยนแปลงและการซ้อนทับของการใช้สอยของเรือน อันเป็นผลมาจากมิติวัฒนธรรมของสังคมที่แปรเปลี่ยนไปตามกาลเวลา รวมถึงเรือนอันเป็นที่อยู่อาศัยของครอบครัวขนาดเล็ก แต่ยังคงมีการใช้สอยและการดูแลรักษาอย่างต่อเนื่อง เพื่อการวิเคราะห์เปรียบเทียบวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ซึ่งนำไปสู่การเกิดและการใช้ที่ว่างภายในเรือน

โดยกำหนดขอบเขตช่วงเวลาตั้งแต่เริ่มตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน กระทั่งเมื่อกลุ่มเรือนกรณีศึกษา ถูกเวนคืนที่ดินเพื่อสร้างถนนกรุงเทพฯ-ร่มเกล้า หรือระหว่าง พ.ศ. 2510- พ.ศ. 2546

1.4 ระเบียบวิธีการวิจัย

การวิจัยนี้ เป็นลักษณะการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) โดยทำการศึกษารณีศึกษาแบบเบื่องลึก (in-depth research) ซึ่งใช้ทั้งการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเอกสารร่วมกับการวิจัยภาคสนาม โดยอาศัยมนทัศน์ แนวคิด ทฤษฎีปรัชญาการณศาสตร์และจิตวิทยาสถาปัตยกรรมเป็นกรอบในการวิจัย ซึ่งมีลำดับวิธีการดำเนินงานวิจัย ดังนี้

1. ศึกษาเรื่องราวการดิททอชีวิตของสมาชิกครอบครัว ตั้งแต่การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนและปลูกความเป็นบ้านขึ้น ซึ่งส่งผลต่อการเกิดและเติบโตของเรือนไทย บ้านคลองลำสาละ จากการรวบรวมข้อมูลเชิงเอกสาร ร่วมกับการศึกษาประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า (oral history)¹⁸ และการสำรวจลักษณะกายภาพของที่ตั้ง การทำรังวัด ผังบริเวณ และผังเรือน
2. ศึกษาแบบแผนการใช้สอยที่วางและเวลาแบบมาตุลักษณะของกรณีศึกษา โดยอาศัยกรอบมนทัศน์ แนวคิด ทฤษฎีจิตวิทยาสถาปัตยกรรมในเรื่องแบบแผนการใช้สอยที่วาง (proxemics) เป็นแนวทางหลัก ร่วมกับการสังเกตการณ์และการมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิดในงานภาคสนาม ประกอบกับการใช้รูปถ่าย รูปสเก็ตซ์ และการจดบันทึก

¹⁸ วิธีการศึกษาจากประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า (oral history) ทำให้สามารถศึกษาประวัติของประชาชนธรรมดาที่ไม่มีใครบันทึกไว้ เช่นประวัติศาสตร์ชุมชน ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ครอบครัว ฯลฯ รวมถึงได้ศึกษาประวัติศาสตร์จากจุดยืนของคนธรรมดา ซึ่งเดิมไม่มีโอกาส เป็นเสียงที่ไม่เคยมีใครได้ยิน ดังนั้น ประวัติศาสตร์จากการบอกเล่าจึงเพิ่มหรือเปลี่ยนเรื่องที่นักประวัติศาสตร์ศึกษา เปิดพรมแดนใหม่ในวิชาประวัติศาสตร์ และทำให้ประชาชนธรรมดามีที่ในประวัติศาสตร์, กล่าวไว้ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, บ้านกับเมือง, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), หน้า 29-30.

3. วิเคราะห์มิติทางกายภาพและจิตภาพของการอยู่อาศัยของกรณีศึกษา โดยอาศัยกรอบมโนทัศน์ แนวคิด ทฤษฎีปรากฏการณ์ศาสตร์และจิตวิทยาเป็นแนวทางหลัก จากการรวบรวมประเด็นที่ได้จากปรากฏการณ์ และสถานการณ์ชีวิตที่เกิดขึ้นในที่ว่าง ร่วมกับการวิเคราะห์เรื่องราวชีวิตจากคำบอกเล่าของผู้อยู่อาศัย
4. วิเคราะห์ลักษณะและความหมายของที่ว่างในที่อยู่อาศัยของกรณีศึกษา ด้วยวิธีการวิเคราะห์ข้อมูลและประเด็นสำคัญจากปรากฏการณ์ (theme analysis) และสถานการณ์ (situational analysis)
5. คลี่ความหมายของเรือนแห่งชีวิต จากการศึกษาแบบแผนการใช้สอยที่ว่างในที่อยู่อาศัย เพื่อสรุปผลเป็น องค์ความรู้ในการใช้สอยที่ว่างในที่อยู่อาศัยของการเป็นอยู่แบบมาตุลัักษณ์

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ก่อให้เกิดความเข้าใจในเรื่องราวการถักทอชีวิตของสมาชิกครอบครัว การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน และการปลูกความเป็นบ้านของครอบครัวในเรือนไทย บ้านคลองลำสาละ
2. ก่อให้เกิดความเข้าใจในแบบแผนการใช้สอยที่ว่างและเวลาแบบมาตุลัักษณ์ ผ่านวิธีการศึกษาตามกรอบมโนทัศน์ แนวคิด ทฤษฎีจิตวิทยาสถาปัตยกรรม
3. ก่อให้เกิดความเข้าใจในมิติของการอยู่อาศัยอันหลากหลาย ผ่านวิธีการศึกษาตามกรอบมโนทัศน์ แนวคิด ทฤษฎีปรากฏการณ์ศาสตร์และจิตวิทยา
4. ก่อให้เกิดความเข้าใจในลักษณะและความหมายของที่ว่างแบบมาตุลัักษณ์ ผ่านวิธีการศึกษาตามกรอบมโนทัศน์ แนวคิด ทฤษฎีปรากฏการณ์ศาสตร์
5. เปิดประเด็นในเรื่องแบบแผนการใช้สอยที่ว่างในที่อยู่อาศัย ให้สถาปนิก นักเรียนสถาปัตยกรรม และผู้เกี่ยวข้อง นำไปสานต่อเป็นแนวทางสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมสำหรับการอยู่อาศัย ที่สอดคล้องกับฐานวัฒนธรรมของสังคมและตอบรับกับบริบทปัจจุบันที่ฐานทรัพยากรมีอยู่อย่างจำกัด พร้อมทั้งให้ข้อคิดในเรื่องวิธีการเป็นอยู่อย่างพอเพียงและระบบพึ่งพาตนเองได้ อันเป็นภูมิปัญญาไทยที่ได้สั่งสม สืบสาย สานสัมพันธ์กันมาตั้งแต่อดีต